

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

**КРУТИЛО Олександр Олександрович - Здобувач Університету сучасних
знань**

ORCID: 0009-0005-6201-1383

УДК 342.7

DOI 10.32782/EP.2023.4.45

Обраний Україною шлях поглиблення й удосконалення демократичних перетворень зумовлює залучення до цих процесів найширше коло учасників. Зокрема, йдеться про організовану відповідно до положень Конституції України діяльність громадян, які, на принципах добровільності й спільності завдань щодо забезпечення ефективного правового захисту всіх представників українського суспільства, беруть активну участь у їх вирішенні. Відзначено окремі аспекти правозабезпечувальної діяльності організованих легітимних громадських утворень. На підґрунті проведеного аналізу наукового доробку в царині дослідження генези розвитку і становлення сфери недержавної (громадської) діяльності вибірково проаналізовано історико-правові аспекти формування соціальної думки на напрямках усвідомленої спільної діяльності щодо представництва і захисту прав громадян організаціями, не пов'язаними з державою, що діють на правовій основі самоорганізації і самоврядування.

Аксіологічні висновки, зроблені за результатами історико-правового аналізу наукових джерел і архівних матеріалів, сприяли виведенню суджень про деструктивний вплив радянських інструментів державного правління на напрямках розвитку справжніх демократичних засад діяльності громадських утворень. Акцентовано увагу на підміні з боку керівних органів СРСР духовних цінностей громадян, які, будучи формально наділені широкими демократичними правами, насправді перебували під жорстким контролем з боку партійних і правоохоронних органів, метою якого було ви-

корінення будь-яких проявів національної ідеї чи звернення до загальнолюдських принципів, задекларованих міжнародними нормативно-правовими актами.

Проаналізовано соціально-правові аспекти як прояви неприпустимого залучення громадянської активності до поширення вузько партійних поглядів. У зв'язку з цим відзначається певний спад національної недержавної активності з боку громадських об'єднань, які часто переступають нормативно-означені межі для провадження визначеної статутом діяльності і стають інструментом для політичних партій на напрямках просування в народні маси своїх ідей і вподобань. Все це перешкоджає формуванню зрілого громадянського суспільства, утвердженню конституційної гарантії верховенства права та загальної рівності всіх перед законом і судом.

Ключові слова: громадська організація, об'єднання громадян, громадське об'єднання, правових захист, правова охорона, громадянське суспільство, громадська спілка.

Постановка проблеми

Обраний Україною європейський вектор розвитку вимагає залучення до процесів національного українського державотворення якнайбільшої чисельності громадян, легітимно самоорганізованих на задекларованих Конституцією України демократичних принципах. З метою реалізації цього завдання виникає необхідність здійснити неупереджений історико-правовий аналіз першоджерел виникнення і

поширення громадської ініціативи як одного з структурних елементів у механізмі становлення громадянського суспільства.

Стан опрацювання цієї проблематики

В українській історичній, юридичній та політологічній науках дослідженням теоретико-правових засад функціонування громадянських самоорганізованих утворень приділено значну увагу. До наукового розроблення цієї тематики долучились М. Базілевський, А. Колодій, А. Карась, В. Степаненко, П. Ковалів, Ю. Липа, В. Новохацький, Є. Бистрицький, Л. Лисенко, В. Гришко та ін.

Метою наукової статті є дослідження історико-правових аспектів становлення та розвитку громадських організацій в Україні в різні історичні періоди, здійснення фахового аналізу наукових поглядів і підходів до оцінки ролі і значення їх в житті країни.

Виклад основного матеріалу

Процеси державотворення в Україні створюють нормативне підґрунтя для підвищення рівня усвідомлення громадянами їх ролі як в повсякденному житті, так і в суспільних перетвореннях на шляху до Європейського Союзу. При цьому важливе значення надається ідеологічному супроводженню національно орієнтованих ініціатив з боку пересічних українців, які, реалізуючи конституційні права щодо участі в управлінні справами держави, активно створюють громадські об'єднання з різними програмними цілями. Так, відповідно до частини 1 статті 36 Основного Закону громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...[1].

Еволюційні зміни, які відбуваються в свідомості членів суспільства, зумовлюють вироблення адекватної позиції організованих недержавних утворень, які виступають надійною опорою для поширення національної ідеї та підтримання національ-

ного духу. Зазначені напрямки повною мірою забезпечуються активним впливом громадських організацій, які, на думку М. Токаря, слід розглядати найперше необхідним елементом демократичного публічного управління, а їх місію – механізмом інституційної самоорганізації з метою реалізації публічних інтересів[2, с. 7].

Вибіркове авторське історико-правове дослідження джерел української традиції щодо прагнення до самобутності і самовизначення відсилає до творчої спадщини В. Липинського, ідеолога громадсько-політичної організації орденського типу «Український Союз Хліборобів-Державників». Науковець вважав, що першоджерела громадського організаційного самоусвідомлення українців сягають корінням до Козацько-Гетьманської держави. В одному з своїх листів він висловлювався про те, що «... ідея станових організацій і перебирання ними обслуговування суспільно-виробничих і громадських справ... відповідає духовності українського народу, як нації, в політичному і господарському житті держави...»[3].

С. Дністрянський, оцінюючи роль професійних робітничих об'єднань як представників на підприємствах, зазначав, що існують ще окремі організації суспільних цілей, які своєю суспільною метою чи своєю соціальною внутрішньою установою прив'язують членів без огляду на особисту волю [4].

Прагнення українського народу до самоорганізації підтверджується висновками Юрія Липи, який вважав, що найприродніше місце українця – це перебування в групі, а інколи – поза групою. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп[5, с. 220].

Таку думку підтримує В. Д. Новохацький. Вчений зазначає, що суспільство має бути побудоване на основі принципів самоврядування і саморегулювання, вільної ініціативи громадян і їхніх колективів і відображати принципи свободи і демократії[6, с. 10].

Проте, історичне дослідження етапів становлення громадського руху в Україні показало, що радянська доба внесла

деструктивні зміни в систему організації і діяльності добровільних громадських об'єднань, ліквідувавши форми і засади самоорганізації українського суспільства як підґрунтя для становлення і розвитку демократичних перетворень. Декларуючи формальну незалежність, насправді над всіма недержавними громадськими утвореннями було встановлено тотальний контроль, а будь-які прояви вільнодумства на напрямках української державної самостійності придушувалися на первинних стадіях. Системними заходами радянських правоохоронних і контролюючих органів в усіх сферах суспільного життя насаджувалися поняття комуністичної моралі, вихолощуючи в українців усіх вікових категорій почуття національної гордості та самоусвідомлення належності до української нації. Вся державна машина радянського періоду працювала над тим, щоб громадські утворення виконували завдання щодо формування особи без ознак національної ідентичності – радянська людина. За таких підходів громадські організації втрачали своє суспільне значення, перетворюючись на послушний інструмент в руках тоталітарного режиму, який, не гребуючи найжорстокішими методами, контролював і нищив національно-культурні громадські традиції багатостраждального українського народу.

Науковий інтерес до тієї сторони життєдіяльності українського суспільства, що пов'язана з самоорганізацією та недержавною народною ініціативою, постійно підігрівався подіями, якими було покладено Україну на межу виживання. Саме у такі історичні періоди самоорганізовані народні маси брали на себе відповідальність за долю країни і слугували підґрунтям для поширення політичних ідей, які, як показали результати, майже завжди обертали-ся для ініціаторів трагічними наслідками. Водночас, не залежно від соціально-політичної ситуації громадський рух не припинявся, народні маси у міру можливого намагалися захистити свої права без застосування сили і зброї. Тому вся історія розвитку громадського руху в Україні є віддзеркаленням суспільно-економічних і

політичних подій, в рамках яких здійснювалася їх народно-ініціативна недержавна діяльність.

Наступним висновком є те, що наукові підходи до дослідження процесів функціонування громадських об'єднань повномірно кореспондувалися з рівнем офіційної дозволеності з боку державних структур, чим були обумовлені оціночні судження та у відповідності до яких вироблялися завдання і цілі організованих груп громадськості. Доказом сказаного є здійснений авторський аналіз українських Конституцій (від часів Української Народної Республіки, держави Гетьмана Павла Скоропадського, радянської України та чинної Конституції України), в яких прослідковується трансформація розуміння ролі і значення громадських утворень. Процес еволюції номіналізації недержавної суспільної діяльності перетворив «спілку» на «громадську організацію».

Доцільно зауважити, що формалізовані громадські об'єднання з перших днів свого існування були відмежовані від політичної діяльності, тобто, будучи добровільними громадськими утвореннями, як і політичні партії, вони не покладали перед собою політичних завдань. Проте, сучасний стан громадянського руху досить суттєво руйнує цю межу, оскільки громадські організації, орієнтуючись на якусь політичну силу, прямо чи опосередковано просувають в народних масах її політичну програму, маскуючи цю діяльність виконанням своїх статутних завдань.

Попри численні дослідження і оприлюднені наукові підходи до вивчення суспільної ролі і значення громадських об'єднань, серед науковців не досягнуто уніфікованого розуміння системних елементів в структурі цього інституту громадянського суспільства, про що свідчать не повністю співзвучні визначення категорії «громадська організація». Проте, науковцями не оспорюється той факт, що громадська організація об'єднує людей на засадах добровільності з урахуванням їх інтересів і не покладає за мету боротися за державну владу чи отримувати прибутки.

Так, громадська організація, на думку Є. Бистрицького, – це, за всіма класичними визначеннями громадянського суспільства, та, яка створена самими громадянами з метою просувати чи захищати їх спільний колективний інтерес, незалежний від держави [7].

Громадська організація – це добровільне об'єднання людей, яке має внутрішню структуру знизу доверху, фіксоване членство»[8].

У розумінні чинного Закону України «Про громадські об'єднання» громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [9]. Згідно з положеннями статті 3 згаданого Закону України громадські організації як різновид громадських об'єднань утворюються і здійснюють діяльність на принципах добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів (учасників), прозорості та відкритості. За організаційно-правовою формою утворення вони є юридичними особами приватного права і створюються для захисту прав і свобод, задоволення економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів членів суспільства.

Така позиція повністю співвідноситься з європейським вектором розвитку України, який підтверджено конституційними гарантіями, про говорилося дещо вище. Л. Г. Лисенко у цьому зв'язку зазначає, що на інститути громадянського суспільства в розвинених демократичних країнах припадає лівова частка нових ідей, які виникають в суспільстві, організація громадянської взаємодії, знаходження нових шляхів розвитку суспільства, взаємодія з державою та бізнесом для ефективного й прозорого вирішення нагальних проблем, виконання соціальних функцій [10, с. 48].

Висновки

Дослідження становлення громадських організацій в Україні здійснено на підґрунті вибіркового авторського аналізу історичних, правових, філософських,

літературних та документальних джерел. Такий підхід до виконання завдання наукової розвідки сприяв авторському історико-правовому аналізу процесів, які супроводжували формування, становлення і розвиток усвідомленого розуміння громадян до суспільних подій як активних учасників.

Література

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30.
2. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-правових відносин. Монографія, 2020. 412 с.
3. Гришко В., Базилевський М., Ковалів П. В'ячеслав Липинський і його творчість. Нью-Йорк, 1961. С. 34 – 35.
4. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. Т. 1. Прага, 1923. 393 с.
5. Липа Ю. Призначення України. Київ, 1992. 270 с.
6. Новохацький В. Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.
7. Бистрицький Є. Що таке громадська організація. Українська правда. Блоги. URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/5bc59e23776bb/>.
8. Поняття, види громадської організації. STUDIES.in.ua. 2019. URL: http://studies.in.ua/part_sistem/1844-ponyattya-vidi-gromadskoyi-organizaciyi.html.
9. Про громадські об'єднання. Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
10. Лисенко Л. Г. Деякі аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць: за заг. ред. канд. філос. н. Журби М. А. Частина II. Луганськ, 2012. С.43-49.

**LEGAL PRINCIPLES OF
ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING
OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN
UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL
ANALYSIS**

Ukraine's chosen path of deepening and improving democratic transformations presupposes the involvement of the widest range of participants in these processes. In particular, we are talking about the activities of citizens organized in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, who, based on the principles of voluntariness and shared tasks to ensure effective legal protection of all representatives of Ukrainian society, take an active part in solving them. Certain aspects of the law enforcement activities of organized legitimate public organizations are noted. On the basis of the analysis of the scientific work in the field of research on the genesis of development and formation of the sphere of non-state (public) activity, the historical and legal aspects of the formation of social opinion in the directions of conscious joint activity regarding the representation and protection of the rights of citizens by organizations not connected to the state, acting on the legal basis of self-organization and self-government.

Axiological conclusions made based on the results of historical and legal analysis of scientific sources and archival materials contributed to the derivation of judgments

about the destructive influence of the Soviet instruments of state government on the directions of development of the real democratic foundations of the activities of public entities. Attention is focused on the substitution by the governing bodies of the USSR of the spiritual values of citizens who, being formally endowed with broad democratic rights, were in fact under strict control by party and law enforcement agencies, the purpose of which was to eradicate any manifestations of the national idea or appeal to universal principles. declared by international legal acts.

Social and legal aspects are analyzed as manifestations of unacceptable involvement of civil activity in the spread of narrowly partisan views. In this regard, there is a certain decline in national non-state activity on the part of public associations, which often cross normatively defined boundaries for carrying out activities defined by the statute and become a tool for political parties in the direction of promoting their ideas and preferences to the masses. All this prevents the formation of a mature civil society, the establishment of the constitutional guarantee of the rule of law and the general equality of all before the law and the court.

Keywords: public organization, association of citizens, public association, legal protection, civil society, public union.